

Het levende standbeeld

Van Günter Grass verschenen bij Meulenhoff:

De blikken trom. Roman

Kat en muis. Roman

Hondenjaren. Roman

Plaatselijk verdoofd. Roman

Schrijver, Burger, Sociaaldemocraat. Opstellen en
toespraken over literatuur en politiek

Uit het dagboek van een slak. Roman

Kopgeboorte of De Duitsers sterven uit. Roman

De bot. Roman

Ach bot, je sprookje loopt slecht af. Gedichten en grafiek

Trefpunt Telgte. Een vertelling

Linkshandig. Verhalen

De rattin. Roman

Tongen van schaamte. Een reiziger in India

Schuldenlast. Over de Duitse eenheid

Onheilspad. Roman

Van horen zeggen. Een keuze uit de poëzie

Een gebied zonder eind. Roman

Mijn eeuw. Verhalen

In krabbengang. Novelle

De rokken van de ui. Roman

Oogst. Gedichten

De box. Verhalen uit de donkere kamer

De woorden van Grimm. Een liefdesverklaring

Het levende standbeeld. Een legende

Günter Grass

Het levende standbeeld.

Een legende

Vertaald door Jan Gielkens

MEULENHOF

ISBN 978-90-290-9859-5

ISBN 978-94-023-2188-3 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *Figurenstehen. Eine Legende*

Omslagontwerp: Zeno

Omslagbeeld: © Frau mit Flügelhaube, 2003, Günter Grass

Illustraties: © Günter Grass

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2022 Steidl Verlag, Göttingen

© 2023 Nederlandse vertaling Jan Gielkens en Meulenhoff

Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Figürchen stehen

Vogelhaus, Ulmstraße
am 5. August 2003

Tegenwoordig zijn resten ervan betonharde museumstukken; toen de Muur nog, omdat hij dat altijd deed, overeind stond maar de machten aan beide zijden van zijn schaduw nog steeds, maar dan halfvloeibaar, tegen elkaar opblaften, kwam met de post een uitnodiging, waarvan het accepteren in eerste instantie weinig betekende. Namen van grauwe oude steden – Maagdenburg, Halle an der Saale, Jena en Erfurt – beloofden een reis die de jaren terugtelde. Het advies was: geduld, de visumaanvragen waren verstuurd. Terwijl we wachtten op de toestemming om de grens van de exclusieve

Arbeiders- en Boerenstaat over te gaan, begon ik weifelend in mijn middeleeuwse herinneringen te bladeren en, met wisselende disgenoten, allerlei soorten pekelvlees met boekweitgrutten en gierstepap honingzoet te bedenken. Toen na de gebruikelijke vertragingen – twee keer mochten we het land niet in – de papieren gestempeld arriveerden, stond de route etappe na etappe vast, ze bood, al was de tijd krap bemeten, gelegenheid voor korte bezoeken aan Quedlinburg, Naumburg; plaatsen waarvan de geschiedenis in de schoolboeken van mijn jeugd begraven lag.

Vaak al had ik historisch geworden personeel aan tafel genood. Eén keer zat ik met een beul en zijn klandizie pens te eten, daarvóór met geridderde commandeurs aan een lange tafel. Dorothea van Montau diste gebraden haring van Schonen op, een vrijdagsgerecht. Na het haring eten zegde Dorothea, een zonderling was ze, Middelhoogduitse verzen voor ons op, die, zo concludeerden wij, op de hoogte van de literatuur als we waren, door het werk van de minnezanger Wizlaw von Rügen beïnvloed waren en desondanks oorspronkelijk. De haring

van Schonen leverde de titel voor een hoofdstuk van de roman.

Maagdenburg was onze eerste bestemming. Een dominee van de lutherse denominatie, Tschiche was zijn naam – zijn zoons hadden dienst in de Volksarmee geweigerd en moesten daarom als bouwsoldaat vervangende dienstplicht doen –, was bij het schriftelijke en mondelinge contact met kerkelijke en wereldlijke instanties geduldig nadrukkelijk en uiteindelijk succesvol geweest. We mochten de Duitse Democratische Republiek in, en ik mocht in kerken en parochiezalen uit mijn meest recente boek voorlezen, dat over ratten en mensen gaat. Hardop voorlezen, dat deed ik altijd al graag. Desnoods in sacrale ruimten met beproven akoestiek. De middeleeuwen, maakte ik mezelf hardnekkig wijs, zijn voor ons verder weg dan het Romeinse Rijk. Ten oosten van de Harz, bijvoorbeeld in Quedlinburg, is meer te ontdekken dan in de vroegchristelijke catacomben in de buurt van de Via Appia. We overnachtten in matig onderhouden pastorien, waar aan tafel een kort gebed bij de maaltijd hoorde. Krakende overlopen. Schimmel

in de fundamenten. Standvastige domineesvrouwen.

Tijdens onze reis bleef het toezicht van staatswege op afstand, zelfs toen in Halle, zonder dat dat gepland was, de overvolle parochiezaal werd verlaten en spontaan een nabijgelegen katholieke kerk met geluidsinstallatie tot op de laatste plek werd bezet. Bladzijde na bladzijde kon worden verteld hoe de ratten rechtop leerden lopen. Een dik uur las ik telkens voor. Daarna werden vragen gesteld. Ze kwamen, aarzelend eerst, vervolgens ongeremd, uit het publiek, dat op elkaar gepakt op de kerkbanken zat: ‘Moeten we hier blijven? Moeten we een officieel verzoek indienen om het land te mogen verlaten?’ – Ik zei: ‘Ginds is ook alleen maar ginds.’ Maar die ervaring stond de vragenstellers nog te wachten.

Van de ene eeuw naar de andere was het slechts een duim ver. In Erfurt, waar Luther als augustijner monnik het twijfelen had geleerd, las ik omgeven door oud muurwerk voor. Een groepje punks van Oostduitse makelij wilde aanvankelijk de lezing verstoren, maar ging mijn rattenverhaal toen toch leuk

vinden. Het speelde zich af ten tijde van de flagellanten, toen, zo werd verteld, de Joden links de pest het land in hadden gehaald. Tegenwoordig leken de staat en zijn organen al vermoeid. De dominee in Jena en diens vrouw en kinderen hadden een paard, dat als in een sprookje uit de staldeur keek. Keters werden altijd al vervolgd. En oorlogen gedateerd en afgeboekt. In Thüringen schijnen uit Bohemen gevluchte waldenzen te hebben gewoond. Scheef stond de pastorie in verwilderde staat in de buurt van het historische slagveld van Jena en Auerstedt. Een wegwijzer gaf de richting aan. Overal brokkelden vroegtot laatgotisch de middeleeuwen af. En ook het heden begon, hoe solide politiek geordend het ook wilde lijken, vanaf de randen historisch te worden.

Wie moest ik nu aan tafel uitnodigen? Maagdenburg, waar ik in de refter van de dom voorlas, deed een eerste aanbod: Tilly, de keizerlijke generaal van de pauselijke partij, nodigde zichzelf als zwaarmoedige gast uit, vlak nadat hij de brandende stad ter plundering had vrijgegeven. Ik serveerde hem zwartzuur, ge-

maakt van omgeroerd varkensbloed en kleingemaakte nieren, zuur en zoetig.

Maar toen hadden we een rustdag tussen de afspraken door. Overal waren de slachtpartijen van de Dertigjarige Oorlog vlakbij. Of was het pas na Erfurt, al op de terugreis, dat een omweg verleidelijk was? Nee, niet Weimar trok ons aan, of Buchenwald, onderhouden als plek van herdenking die voor altijd in de buurt van Weimar zal liggen. Maar waar dan heen? Onze reis had ons helderziend gemaakt: ‘Laten we naar Naumburg rijden, misschien is de dom open...’

Tegen het eind van de jaren tachtig. Was het in het late voorjaar? Nee, in de herfst. Ik zie zwaar dragende appelbomen in voortuinen voor me of wil ze zien. In elk geval steeg, toen we Naumburg grauw en aan de voet van de dom ineengedoken voor ons zagen liggen, uit de schoorstenen rook op die geleidelijk verdween. De binnenstad met de kronkelende straatjes rook naar opgestookte bruinkool. Eerder zurig dan bitter. Geen regen, in de verte het Saaledal. Je kon alleen maar vermoeden waar de Unstrut uitmondde. Zoals in veel plaatsen van de Ar-

beiders- en Boerenstaat vielen de oude gebouwen in vertraging uiteen; als je hier zou wonen, zou je met het verval kunnen meeschrijven. Aan de rand van de stad stonden in blokken de systeembouwflats van nu. Iets bijzonders zagen we niet. Vanwege de middagpauze was de dom gesloten. Op een plein bij een parkachtig terrein stond een worsten- en drankenkiosk die open was. Mijn vrouw had zin in een oostelijke braadworst. Jaren geleden, toen de Muur dwars door Berlijn werd gebouwd, was ze haar staat ontvlucht, maar ze zei nog steeds ‘Westgeld’ wanneer ze in D-mark rekende, betaalde of bij een koopje dacht dat ze iets had bespaard. Ze prees de worst uit het oosten: ‘Smaakt als vroeger’. En ik had een reden om te zeggen: ‘In elk geval ruikt het hier niet naar curryworst, zoals in Berlijn.’

We spraken met niemand. En niemand sprak met ons. Onze auto van Zweedse makelij stond netjes geparkeerd. Nergens een bank. We hoopten dat we niet zouden opvallen. De tijd verliep hier anders. Vooruit ging niet meer, hij ging achteruit, poreus. Sinds mijn jeugd wilde ik de trap af, onvindbaar wilde ik zijn in tel-

kens een andere tijd. Niet de benauwdheid van de tweekamerwoning thuis, ook niet het latere leven in het kamp en de barakken en lawaai makende kinderen, geen geluid belette mij om de dag, welke het ook was, te ontlopen. En al snel bevond ik me in ander gezelschap. Ik nodigde uit en zij kwamen. Op papier was veel mogelijk.

Toen de dom open was, mochten we hem alleen onder begeleiding van een gidsende persoon bezichtigen. Eerst daalden we af naar de romaanse crypte, daarna stond het oostelijk koor op het programma, vervolgens kregen we alles te horen over de architectonische details van het laatromaanse kerkschip, maar ik herinner me alleen de uitleg die in het westelijk koor met doksaal duidelijk benadrukt werd. Een jonge vrouw in een mantelpakje praatte tegen ons en nog drie echtparen. Met een vage Thüringse kleuring klonk haar Hoogduits geschoold. Bij voorkeur praatte ze in het meervoud: ‘We zien hier een voorbeeld van bouwkunst uit de vroege gotiek...’ – ‘Nu we ons met het reliëf aan beide zijden van de doorgang door het doksaal hebben beziggehouden, besteden we aandacht aan

de twaalf stichterfiguren...' – 'Nu bekijken we het bekendste paar...' Wij – een groep waarvan slechts twee personen westelijk gekleed leken – volgden haar aanwijzingen.

Zodra ik het me terugblikkend herinner, staat me het moment voor ogen dat we door de westelijke doksaaldoorgang het koor in liepen en meteen teleurgesteld waren bij de aanblik van de geringe lengte van de – zo staat het in de plaatjesboeken – levensgrote stichterfiguren. Nu zagen we ze in het echt hoog op sokkels onder stenen baldakijnen staan. Zo gaat dat met originelen. Ze zijn alleen maar zichzelf. Misleid hadden ons tot dan toe vertrouwde foto's die Konrad en Gepa, Hermann en de lachende Reglindis, de piekeraar Timo en de cholericische Sizzo, Gerburg en Wilhelm, maar vooral markgraaf Ekkehard aan de zijde van de genoegzaam bekende Uta als monumentale stenen beelden in ons geheugen hadden gegrift. Dat zei ook een van de drie samen met ons rond de uitleggende persoon verzamelde paren: 'Die zijn veel kleiner dan ik dacht...'

We moesten het doen met de aangeboden afmeting, bovendien met resten verf die onre-

gelmatig en de vorm irriterend waren blijven zitten. Vergeefs de poging, je de stichterfiguren in hun oorspronkelijke bontheid voor te stellen. Dus deden we ons best, elk standbeeld als origineel in zijn huidige toestand te beleven. De met een heldere dictie aangeboden uitlegging niet in op de verdwenen verf of op misleidende afbeeldingen, die, goed belicht, vanuit een geraffineerd gezochte hoek gefotografeerd waren. De akoestiek van het westelijk koor gaf elk woord onherroepelijk betekenis: ‘Zoals we ze nu zien, staan de afzonderlijk of paarsgewijs geordende stichterfiguren daar sinds 1250, behalve de figuur die Konrad wordt genoemd, die in het jaar 1532 tijdens een moedwillig aangestoken brand – het koorgestoelte ging in vlammen op – van zijn sokkel viel en pas veel later en met ontoereikend aangevulde onderdelen weer werd opgesteld. We zien werk uit het atelier van een anoniem gebleven meester, die qua stijl uit de vroege gotiek zijn, hoewel de realistisch te noemen plooi van de sculpturen niet strookt met de gekunstelde manier van kreukelen uit die periode...’

De uitleggende persoon zei haar tekst over-

tuigend, alsof ze hem voor het eerst uitsprak. We werden langs de linkerkant van het koor geleid. Een lichte maar voelbare pedagogische dwang moest verhinderen dat er van de route werd afgeweken of zelfs dat men stilstond bij het beroemde, voorbeeldige en in ontelbaar veel commentaren gevierde paar. We stonden voor de ongekroonde Gerburg en de ooit gevallen Konrad. Toen we naar Hermann en de met een diadeem gekroonde Reglindis opkeken, hoorde ik wat een van de paren uit onze groep bezoekers elkaar toefluisterde: ‘Kijk eens, ze glimlacht net als jouw zus Elvira, een beetje spottend.’ – ‘Klopt, net onze Elvira, precies.’

Mogelijk was het gefluister de ons gidsende persoon niet ontgaan: ‘Men zegt van onze stichterfiguren dat ze een natuurlijke uitdrukking hebben en als uit het leven gegrepen zijn. Daar kunnen we het mee eens zijn, hoewel deze zogenaamde levensechtheid alleen overeenkomt met ons subjectieve gevoel en geen criterium voor kunst zou moeten zijn. Maar het is inderdaad juist dat alle stichterfiguren individueel zijn vormgegeven. Daarom maken ze zo’n directe indruk op ons. We hebben

het gevoel dat ze onze gelijken zijn, maar ze behoorden tot de hoogste klasse heersers, en daarvan lijken ze zich, zeker wat markgraaf Ekkehard II en zijn vrouw Uta betreft, terdege bewust, zoals we zo meteen zullen zien. Machtsfiguren van hun tijd. Wat Ekkehard betreft: oorlogszuchtig, steeds uit op het veroveren van land, een schrik voor zijn onderdanen, de aangrenzende Slavische volkeren ten oosten van de Saale onderdrukte hij met harde hand. En een andere vorst schijnt hij zelfs te hebben vermoord. Maar grote kunstenaars als onze Meester van Naumburg slagen erin, zoals we hier zien, de klassentegenstellingen misschien niet op te heffen maar toch poreus te laten lijken...'

Eindelijk stonden we voor het paar der paren. De ons gidsende persoon glimlachte licht, alsof ze rekening wilde houden met ons ongeduld. Ekkehard en Uta. Zij staat waar ze altijd al stond, links van hem, ze houdt haar gezicht half verborgen met de aan de rechterkant opstaande mantelkraag. En omdat haar blik een eerder afwijzende kwaliteit heeft, kan men de afschermende kraag als een dienovereen-

komstige houding jegens haar man duiden. Ik hoorde dan ook gefluister in onze groep: ‘Die lijkt behoorlijk kwaad op haar man, dat zie je meteen...’

Op de stichterfiguren in het westelijk koor van de dom van Naumburg zijn al veel en vaak tegenstrijdige interpretaties losgelaten: romantiek, heilsverwachting en veel volkse onzin tijdens de nazitijd. Over de, al naargelang de zienswijze, glimlachende, meesmuilende of zelfs grijnzende Reglindis werd beweerd dat ze als Poolse koningsdochter, dat was duidelijk te zien, typisch Slavische gelaatstrekken vertoonde en grijnsde als een poetsvrouw, terwijl de echt Noordse Uta... Enzovoort. Terwijl we zo goed als niets weten over de afkomst en de persoonlijke achtergrond van de stichterfiguren. Vermoed of zelfs beweerd werd veel. Het niet-aflatende geklets bijvoorbeeld over een liefdesrelatie tussen Uta en Wilhelm van Caumburg, de echtgenoot van de trouwe Gerburg. Alleen dat Uta telg van een Ascaans vorstenhuis was en dat haar huwelijk met de markgraaf kinderloos bleef kan als vaststaand worden aangenomen.

En daarom hoorden we ook: ‘We weten zo goed als niets over de maatschappelijke en sociale achtergrond van de stichterfiguren. En dat de Meester van Naumburg vertrouwd was met de Franse kathedraalbouw van zijn tijd, bijvoorbeeld het in de Eerste Wereldoorlog barbaars verwoeste bouwwerk in Reims, blijft een vermoeden. Laten we ons dus niet verliezen in anekdotes, hoe aantrekkelijk sommige verhalen ook klinken. Laten we veeleer de schoonheid en de krachtige uitdrukking van de stenen portretten zonder invloed van buitenaf op ons laten inwerken.’

We lieten de gehouwen steen op ons inwerken of waren bereid hem te laten inwerken. Mijn vrouw, die tijdens de bezichtiging van de stichterfiguren niets zei, heet Ute en werd geboren toen de cultus rond Uta van Naumburg en de ruiter in de dom van Bamberg zijn hoogtepunt had bereikt; midden jaren dertig kregen veel meisjes de voornaam Uta of Ute. Natuurlijk kwam ik, toen ik voor de vrouw met de opgeslagen mantelkraag stond, niet op het idee Uta met mijn Ute te vergelijken, want ze zijn allebei eenmalig in hun soort, maar toch zette

zich toen al, toen we tijdens een reeks lezingen de excursie naar Naumburg maakten, een speculatie met gevolgen vast in mijn hoofd.

Ik nodig ze allemaal uit, zei ik nadrukkelijk tegen mezelf, alsof een belofte moest worden nagekomen. Ik schrijf uitnodigingen: ‘Ter gelegenheid van de verjaardag van mijn bezoek aan de dom van Naumburg, toen de Muur nog overeind stond...’ Maar naar welk adres? En wie wilde ik eigenlijk uitnodigen? De historische personen over wie men zo goed als niets weet? Die Ekkehard nummer twee, die het in de elfde eeuw als markgraaf aan de stok had met Sorbische en Poolse legerbendes of met Ascaniërs van welk slag dan ook. Of moest ik op mijn papier de modellen van de Meester van Naumburg uitnodigen? Want ongetwijfeld heeft hij in zijn atelier naar opgewekte of somber piekerende voorbeelden uit zijn omgeving gewerkt. De stichters, wie ze ook waren, leverden alleen de namen. Maar zo’n lachlustig type als Reglindis of de droogstoppel die vervolgens, in steen gehouwen, Timo moest heten, was vast en zeker in de stegen en kroegen van Naumburg te vinden. Wanneer precies? Tegen

het midden van de dertiende eeuw, twee, drie jaar voor de vaststaande datum 1250, toen het rijk van de Hohenstaufen begon af te brokkelen, dus kort voordat keizer Friedrich nummer twee door Apulische moeraskoorts of pauselijk gif uit het leven werd gerukt. Spoedig daarna begon de keizerloze, de verschrikkelijke tijd. Maar hebben ze in Naumburg iets gemerkt van wat zich in het verre Palermo afspeelde? Heeft het voorgevoel van een historisch keerpunt de Meester van Naumburg en de hem behulpzame modellen beïnvloed?

Op een zondag tegen de middag nodigde ik ze uit, alle twaalf. Op papier is veel mogelijk. Niet iedereen kwam. Ik had buiten voor het atelier en tussen nog ongevormde stenen blokken gedekt: schalen, borden, bekers, lepels, messen en, de tijd vooruit, vorken met twee tanden, waarover de jonge vrouw van een slager, die in steen gehouwen later Reglindis heette, zich een bult lachte en die vervolgens toch als eerste de hete in de schil gekookte aardappels met de vork spietste. En ja, opnieuw op de tijd vooruitlopend serveerde ik aardappels met kwark. Ze vonden ze zelfs lekker, die vreemde knollen.

Alleen de dochter van een Naumburgse goudsmid, die als model voor de later, veel later beroemde Uta voor de Meester stil moest staan, leek van elke hap te walgen. Bovendien hield ze dat wat ze weigerde te eten vast met zeer lange vingers. Naast haar probeerde de grofsmid die op de lange, uit het blok schelpkalk gehouwen markgraaf Ekkehard leek, het jonge ding vergeefs tot eten aan te sporen: ‘Pak maar, meiske. Die smaken helemaal niet slecht, die, hoe heten ze ook alweer, grondappelen, toch, of aardappelen?’ Ook van de braadworsten, waarvan ik beweerde dat ze echt uit Thüringen kwamen, at ze nauwelijks, terwijl de anderen, bijvoorbeeld de modellen voor de stichters Dietmar en Timo, twee leerlooiers uit de voorstad die voortdurend ruzie met elkaar maakten, flink toetastten, zodat de worsten op het rooster boven het vuur krap werden. Goed dat ik nog kant-en-klaar eten van nu in reserve had, twee dozijn vissticks; die vond zelfs de kieskeurige Uta lekker.

Stil voor zich uitkijkend zaten, in het begin alleen met de lepel, vervolgens toch met mes en vork, een lakenkoopman en zijn vrouw te eten,